

אברהם ליפשיץ

גר מצרי

ראשי פרקים

א. מחלוקת התנאים אם עדיין קיימת אומה מצרית	3. בירושלמי ר"ע מחמיר על הגר המצרי
ב. מחלוקת הפוסקים בהכרעת ההלכה	4. המצרים כלל לא נתערבו
ג. מדוע הכריע בה"ג שלא כר' עקיבא?	ד. מדוע הכריע הרמב"ם כר' עקיבא?
1. הלכה כר"ע מחברו ולא מחבריו	ה. סיכום
2. שתמא דגמרא מתעלמת מר"ע	

א. מחלוקת התנאים אם עדיין קיימת אומה מצרית

גם לאחר שעברו גיור כהלכתו הגבילה התורה חלק מהגרים בעניין ביאה בקהל, דהיינו נשואין עם בת ישראל. עמוני, מואב, מצרי ואדומי - ארבעה עממים אלו נאסרו לבוא בקהל ישראל, שני הראשונים לעולם (דברים כג, ד) ושני האחרונים עד הדור השלישי (שם שם, ט). ברם, לגבי עמונים ומואבים שנה רבי יהושע במשנה (ידים ד, ד, הובא בבבלי ברכות כח, א):

וכי עמונים ומואבים במקומן הן?! כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל האומות¹ שנאמר (ישעיה י, יג) "ואסיר גבולות עמים ועתידותיהם שוסתי ואוריד כביר יושבים".

אולם לגבי מצרים נאמר בתוספתא (ידים ב, יח):

אמר להן רבן גמליאל: אף מצרי כיוצא בזה? אמרו לו: מצרי נתן לה הכתוב קצבה, שנאמר: "מקץ ארבעים שנה אקבץ את מצרים מן העמים אשר נפצו שמה וישבו על אדמתם" (יחזקאל כג, ט).

אלא שמצינו בתוספתא אחרת (קידושין ה, ד) שר' עקיבא אינו מחלק בין עמון ומואב לבין מצרים:

מצרי שנשא מצרית, אדומי שנשא אדומית - דור ראשון ושני אסור, ושלישי מותר. אמר ר' יהודה: בנימין² גר מצרי היה לו חבר מתלמידי ר' עקיבא, אמר: אני גר מצרי ונשאתי אשה גיורת מצרית, הריני הולך להשיא לבני אשה בת גיורת מצרית, כדי שיהא בן בני מותר לבא בקהל, שנאמר "דור שלישי יבא להם בקהל ה'". אמר לו ר' עקיבא: בנימין, טעית! הלכה משעלה סנחריב ובלבל את כל האומות - לא עמונים ומואבים במקומן, ולא מצרים ואדומים

1. בכת"י קויפמן ובכת"י פרמה 3173 ליתא 'כלי' (ולעומת זאת בכת"י מינכן 95, בכת"י פרמה 2596, ובפיהמ"ש לרמב"ם מהד' הרב קאפח איתא, וכן איתא בתוספתא קדושין ה, ד ובתוספתא ידים ב, יח). אמנם גם ללא מלה זו, הרי אין למדין מן הכללות. מכל מקום בפשטות הכוונה היא לכל אומות העולם, ללא יוצא מן הכלל. ועיין חזון-איש אה"ע ה, א, שהעיר שמהפסוקים לכאורה משמע שסנחריב בלבד רק את העמים בארצות שבהן נלחם, ועל כן הניח שדברי רבי יהושע דברי קבלה הם, וקבלתו התייחסה לכל אומות העולם.
2. במקורות אחרים (בבלי יבמות עו, ב; סוטה ט, א) הגרסה היא מנימין, וכן הוא בנחמיה יב, מא - האותיות השפתיים ב-מ עשויות להתחלף ביניהן.

במקומן; אלא עמוני נושא מצרית, ומצרי נושא עמונית, ואחד מכל אילו נושא אחד מכל משפחות האדמה, ואחד מכל משפחות האדמה נושא את כל אלו.

ב. מחלוקת הפוסקים בהכרעת ההלכה

במחלוקת זו, שבין התנאים בתוספתא ידים לבין ר' עקיבא בתוספתא קידושין, פסק בעל הלכות גדולות (סי' מח - הל' נחלות עמי' תקמ, הובא בתוספות יבמות עו, ב ד"ה מנימין) כתוספתא ידידים (ללא שהזכיר את התוספתא עצמה):

אי קשיא לך, מאי שנא יהודה גר עמוני דהתירוהו לבא בקהל, ומאי שנא (יבמות עו, ב) מנימין גר מצרי דלא הוה שרו ליה למיעל בקהל עד שלשה דורות? משום דאשכחן במצרים דכדבדרינהו רחמנא, קבע להו דוכתא לאהדורנהו, ואהדרינהו דכתיב (יחזקאל כט, יד): "והשבתי אתכם ארץ פתרוס".³

אבל הרמב"ם (הל' אסורי ביאה יב, כה) פסק כר' עקיבא:

כשעלה סנחריב מלך אשור, בלבב כל האומות ועירבם זה בזה והגלה אותם ממקומם; ואלו המצרים שבארץ מצרים עתה אנשים אחרים הם, וכן האדומים שבשדה אדום... לפיכך, כשיתגייר הגר בזמן הזה בכל מקום, בין אדומי בין מצרי בין עמוני בין מואבי בין כושי בין שאר האומות אחד הזכרים ואחד הנקבות, מותרין לבא בקהל מיד.
כפסיקת הרמב"ם הכריע החינוך סוף מצוה תקסא.

ג. מדוע הכריע בה"ג שלא כר' עקיבא?

1. הלכה כר"ע מחברו ולא מחבריו

בעל ערוך-לנר (יבמות, שם) הסביר שהרמב"ם הכריע ע"פ הכלל, שהלכה כר"ע מחבריו (עירובין מו, ב). אך יש לערער על השימוש בכלל זה, שכן במשנה בידים מובאת התרתו של יהודה גר עמוני בלשון רבים - "התירוהו לבא בקהל"; וכן בתוספתא - "אמרו לו כבר שמעתי מפי הזקן". משמע שהדיון לא היה בין רבי יהושע לבדו לבין רבן גמליאל, אלא בין חכמי בית המדרש לבין רבן גמליאל.⁴ ועוד, מסתימת הלשון משמע שאף ר"ג הודה לדבריהם,⁵ והכלל הוא שהלכה כר"ע מחברו, אך לא מחבריו.⁶ שנית, נחלקו הדעות אם אף כנגד רבי יהושע עומד הכלל הני"ל, שכן הוא היה רבו של ר"ע.⁷

3. יש לעיין אם העובדה שבה"ג לא ציטט את הפסוק שבתוספתא אלא את הפסוק הבא אחריו, מלמדת שהוא כלל לא הכיר את התוספתא, ותירץ מה שתירץ על דעת עצמו. וראה אוצר הגאונים, יבמות, חלק התשובות, סימן שצח, שהביא פסיקה דומה מהלכות ראו, עמ' 37, וגם שם מביא אותו פסוק שהביא בה"ג.

4. דקדוק הלשון בדיון על גר מצרי תלוי בנוסחים השונים. הנוסח בתוספתא שבדפוס וילנא הוא: "אמר: למצרים נתן להם הכתוב קצבה", וכך גם בראשונים; וברשב"א ליבמות מפורש שהדיון היה בין ר"ג ור"י. אך הר"ש ליברמן הביא (בתוספתא-כפשוטה לקידושין עמ' 974) מכתב יד וינה (וכ"ה בתוספתא צוקרמנדל) את הנוסח "אמרו לו...", וכלשון זו מצינו בר"ש על המשנה.

5. יש שמדבריהם עולה שהמחלוקת היא בין רבן גמליאל ור' יהושע לבין ר' עקיבא - כך ביראים סי' מב (וכע"ז בס"י שט, הובאו דבריו בהגהות מיימוניות, הל' מלכים ה, ז): "ומאחר שנחלקו ר"ג ור"י על ר"ע יש לומר שהלכה כמותם ואסורים המצריים עד דור שלישי". וכן ברשב"א ליבמות (וכן במובלע ברמב"ן שם): "וקיימא לן כברייתא דמסכת ידים, וכסבריה דרבן גמליאל ורבי יהושע". בתוספ"כ (שבעה ערה הקודמת) הציע שר"ע חלוק על ר"י ור"ג, אך העיר שאין ראיה לכך שר"ג קבל את דעת ר"י. עוד הוסיף שם לשער שהספור על מנימין עמד ברקע הדיון על גר מצרי שבתוספתא ידים, שלאחר שהתירו את יהודה גר עמוני, הקשה ר"ג (והציע הר"ש ליברמן, שאולי הנוסח הנכון הוא במקום ר"ג - 'גר', דהיינו שמנימין עצמו היה זה שהקשה) למה לא התירו גם

2. סתמא דגמרא מתעלמת מר"ע

תמיכה בהכרעת בה"ג יש מסתמא דגמרא, שבשתי הסוגיות בבבלי שבהן מובא הספור על מנימין - יבמות ע"ב, וסוטה ט,א - לא מוזכרת תגובתו של ר"ע.⁸ אדרבה, בתוספות ישנים ביבמות (שם ד"ה כדי שיהא) הקשו, מדוע זקוק היה מנימין לחפש דרכים להתיר את צאצאיו, והרי סנחריב כבר בלבב את האומות? ותירצו: "שאני הכא משום דכתב בה"ג שמצרים חזרו למקומן" (ובסוף דבריהם כתבו, שתירוץ זה של בה"ג כתוב במפורש בתוספתא). הרי שהיה פשוט לבעל הסוגיה דלא כר' עקיבא.

מעבר לכך: בגמרא שם הקשה רב יוסף כיצד נשא שלמה המלך לאשה את בת פרעה מלך מצרים, והרי היא היתה מצרית ראשונה? הגמרא מנסה לתרץ: "וכי תימא הנך אזלי⁹ לעלמא והני אחריני ניהו", ודוחה זאת בהביאה את סיפורו של מנימין. רש"י פירש שהגמ' ניסתה לתרץ שהמצרים כבר טבעו בים, והמצרים שנותרו בימי שלמה אחרים הם, והתורה לא הזהירה להתערב בהם אלא בערב רב. הרשב"א תמה על פירושו זה, שהרי לא כל המצרים יצאו למלחמה. משום כך פירש (בפירושו השני): "אזדו לעלמא בימי סנחריב"; ואת האפשרות הזאת דוחה הגמרא מסיפורו של מנימין. פירוש זה, לדעת הגר"א בביאורו (אה"ע ד,יח), הוא המקור לפסק השו"ע שם (סעיף ט) בשם הרא"ש, ש"מצרי באיסורו עומדי".

הנסיון לתרץ את נישואיו של שלמה המלך עם מצרית בכך שסנחריב בלבב את האומות הוא תמוה, שהרי "בימי שלמה עדיין לא בלבב אותם סנחריב" (לשון תוס' ישנים ביבמות

את מנימין, ור"י חילק ביניהם, והעמיד את מנימין באיסורו, אך ר"ע לא הסכים לחילוק, ולאחר מכן כשנשא מנימין אשה וכו' אמר לו ר"ע טעית וכו'. בביאורי ר"א שטיין לסמ"ג הבין בכוונת היראים דבר מיוחד (אמנם הוא ציטט את הדברים בשם הסמ"ג ל"ת רכז, המביא את היראים סי' שט, והיראים מזכיר שם את ר"ג, אך דווקא בסמ"ג שלפנינו לא מופיע ר"ג), ששאלתו של ר"ג "ואף מצרי כיו"ב" היתה בתמיחה, ולא היתה מכוונת לר' יהושע אלא לר' עקיבא. דהיינו, שדעתו מעיקרא היתה כמו שהשיב ר' יהושע לאיסור (וכוונתו דאלי"כ מנלן ליראים שר"ג קבל דבריו), אך המהרש"ל שם בהגהות הסמ"ג חלק על דבריו (וכעין זה כתב בים של שלמה, יבמות פ"ח סי' כד), שהרי בתוספתא מפורש שדבריו היו מופנים לר' יהושע. כע"ז הקשה בתועפות-ראם על היראים סי' מב, שר"ע כלל לא מוזכר בתוספתא, אך בניגוד למהרש"ל הוא מסכים עם ר"א שטיין, שהיראים הבין ששאלת ר"ג היתה בתמיחה, וכל זאת כדי להסביר מניין ליראים שר"ג הסכים עם ר' יהושע, ומתוך כך עשה בזה מחלוקת בין היראים לרשב"א בהבנת התוספתא כנ"ל. לעני"ד אי"צ לכך, וניתן להבין שהנחת היראים נבעה מכך שר"ג לא השיב על התשובה שקבל וכנ"ל.

6. כך רוב הדעות. אמנם מהשאלות (בשלח, מח) עולה שסבר שהלכה כר"ע אף מחבריו, אלא שבהעמק-שאלה שם הגביל שדווקא להחמיר, עיין אנצ"י תלמודית, ערך הלכה, ליד הערות 597-608.

7. עיין אנצ"י שם ליד הערות 619-620. בחזון-איש (אה"ע ה,ו) הוסיף (בהסבר הכרעת הר"ש), "שאין סברא שר"ע יקל בדבר שהחמיר ר"י רבו ויקרא למנימין טועה".

8. אף בספרי (כי תצא, פיס' רנג) מובא הספור ללא תגובת רבי עקיבא: "דור שלישי, יכול ראשון ושני מותר ושלישי יהא אסור; תלמוד לומר דור שלישי יבא להם בקהל ה'. אמור מעתה ראשון ושני אסור ושלישי מותר. אמר רבי יהודה: בנימין גר מצרי היה לי חבר מתלמידי רבי עקיבא ואמר אני גר מצרי ונשוי אני אשה גיורת מצרית והריני הולך להשיא את בני אשה בת גיורת מצרית כדי שיהא בן בני ראוי לבוא בקהל, לקיים מה שנאמר דור שלישי יבוא להם בקהל ה'." בטיעון זה השתמש המהרש"ל בים של שלמה, יבמות פ"ח סי' כד, שכתב על פסק הרמב"ם: "ואין נראה הלכה כמותו." ועל מה שר"ע אמר לו 'טעית' דקדושין כתב: "מכל מקום מאחר דתלמודא דידן לא אייתי ליה, ש"מ דאינו כן הלכה." ולאחר שהביא את התוספתא ידים, ואת דעת התוס', הרמב"ן והרא"ש סיים: "הלכך מצרי אסור עד דור שלישי ושאר האומות מותרים."

9. בדק"ס השלם יש נוסחים: 'אזדו', 'אזלו', ובסוגיית סוטה (מובאת להלן בפנים) לפנינו: 'אזדו', ובדק"ס השלם: 'אזלו', 'הני קמאי חליפן להו', ופשטות לשונות אלו משמען הליכה, ולא אבדן.

שם). וכך הקשו הרש"ש ור' שלמה הכהן בחשק-שלמה (ביבמות שם).¹⁰ ועל כל פנים מהעובדה שהמקשן התבסס על ספורו של מנימין המאוחר לסנחריב משמע שהיה פשוט לגמרא שסנחריב לא בלב את המצרים, או שחזרו למקומם, ודלא כר' עקיבא.

גם מסוגיית הבבלי בסוטה ט, א משמע שסתמא דגמרא סברה כהכרעת בה"ג, שהמצרים אסורים גם בימינו, שכן הקשו שם על ר' חנינא בר פפא, שלדעתו "אין הקב"ה נפרע מן האומה עד שעת שילוחה" (דהיינו, בפעם אחת) מסיפורו של מנימין הגר המצרי שחיפש פתרון לכדו, ומשמע שהאומה המצרית עדיין היתה קיימת בימי התנאים, והרי לפי ר' עקיבא כבר אבדה האומה המצרית לאחר בבלול סנחריב.

וכך משמע מרש"י שבעל הסוגיה בסוטה אינו סובר כר' עקיבא. רש"י פירש שם, שמסיפורו של מנימין הסיקה הגמרא:

אלמא עדיין מצרים הם, דאילו שאר אומות מותרין לבא בקהל מיד. מנימין לית ליה הא דאמר בברכות (כח) שהעמונים והמצרים מותרין לבא בקהל שכבר עלה סנחריב ובלבל את כל האומות. והכי נמי קתני בתר דהך מילתא בתוספתא דקדושין - אמר לו ר"ע: מנימין, טעית שכבר עלה סנחריב ובלבל כו'.

אמנם תוספות בסוטה שם הסבירו שהקושיה על רב חנינא בר פפא היא גם מר' עקיבא, שכן גם לדעתו המצרים עדיין קיימים בעולם, אלא שאינם במקומם.¹¹ אך עדיין יקשה להסברם מדוע השמיט אפוא בעל הסוגיה את תשובתו של ר' עקיבא למנימין.¹²

3. בירושלמי ר"ע מחמיר על הגר המצרי

עד כאן סייענו לשיטת בה"ג מסוגיות הבבלי, אך מהירושלמי (קדושין פ"ד ה"ב, הובא בחדושי הרמב"ן והרשב"א ליבמות, עו, ב) דעתו של ר' עקיבא שם בדיוק להיפך, שלא היקל על מנימין הגר, אלא עוד החמיר עליו - שמנימין אמר:

10. [לשון הרשב"א כך היא: "ומסתברא דהכי קאמר: וכי תימא הנך אזדו לעלמא - שמא באורך הזמן גלו. ולא שאנו מתיירין אותן מן הספק, אלא לרווחא דמלתא קאמר לו, דאף כשתמצא לומר דבעלמא אמרינן אזדו לעלמא, הכא אי אפשר דהא אמר מנימין גר המצרי כו' א"נ אזדו לעלמא בימי סנחריב." נראה שהתוספת "אי נמי" בסוף דבריו אינה תחילה של פירוש נוסף בדברי הגמרא "אזדו לעלמא", אלא המשך לפירושו: הרי מנימין חיפש דרך להתיר את צאצאיו הגם (= אי נמי; למרות) שאזדו לעלמא בימי סנחריב. ואם כך, גם אם נניח שבאורך הזמן גלו המצרים עוד קודם לימי שלמה, היה צריך שלמה להימנע מלהתחתן בהם, כשם שמנימין נזהר מכך. וכך יש לפרש גם בדברי הגר"א שכתב: "וכי תימא הנך אזלי כו' ר"ל [=רוצה לומר] בימי סנחריב", רצונו לומר: כבימי סנחריב. - הערת עורך (א.ד.).]

תגובת המחבר: לעני"ד א"א כלל לומר כך בגר"א. ראשית, לפי זה הגמרא כלל לא דחתה את האפשרות לתרץ את שלמה, שהרי אם הכוונה היתה שגלו בזמן שלפני שלמה, ניתן לומר, שמנימין נאסר כיון שחזרו המצרים, כמו שכתב הגר"א בסמוך, ואצל שלמה עדיין לא חזרו, והעיקר: כיצד ניתן להוסיף בכוונת הגר"א גלות נוספת שכלל לא הוזכרה בדבריו.

11. פרשנות זו של התוספות מתבססת על ההנחה שכוונת הגמרא ביוכי תימא הנך אזדו הוא כמו שפירש רש"י "כלו כולן" (בדומה לפירושו ביבמות לעיל), דהיינו אבדו מן העולם, וזאת בעקבות פירושו לדברי ר' חנינא בר פפא "שילוחה איבודה מן העולם". אך אם היינו מפרשים כפשט הלשון 'שלוח' ו'אזלו לעלמא' היינו גלות, שוב לא ניתן היה לפרש אליבא דר"ע.

12. בחזון-איש (אה"ע ה, ג) ביאר שאם נניח שמנימין טעה לגמרי, ולא ידע על בבלול סנחריב (כרש"י על אתר) הבבלי לא היה צריך להביא את תגובת ר"ע, שכן כבר הובאה המשנה דידיים על בבלול סנחריב בברכות כח, א. לעומת זאת, אם נניח שמנימין ידע על בבלול סנחריב ורק התכוון לחלק בין המצרים לבין עמון ומואב, הבבלי היה צריך להביא את תגובת ר"ע, ומתוך כך שלא הביא אכן יש להוכיח כנגד שיטתו של ר"ע.

אני גר מצרי נשוי גיורת מצרית, בני בן גר מצרי, ואני משיאו לגיורת מצרית [ראשונה]¹³ ונמצא בן בני כשר לבוא בקהל. אמר לו רבי עקיבא: לא בני, אלא אף אתה השיאו לבת גיורת מצרית, כדי שיהו ג' דורות מיכן, ושלושה דורות מיכן.

לפי הירושלמי אם כן, אף ר' עקיבא מודה שגר מצרי אסור בזמן הזה. אך מעבר לבבלי ולירושלמי - אף לפי התוספא שר"ע התיר גר מצרי, מצאנו בראשונים שלא כך היתה מסקנתו: מלשון התוס' ביבמות (עו, ב ד"ה מנימין) משמע שר' עקיבא חזר בו, שכן כתבו: "ור' עקיבא לא אסיק אדעתיה שנתן להם קצבה", כלומר: קיבל את תשובתם של חכמים לרבן גמליאל בתוספתא ידים.¹⁴ יתכן שכך עולה גם מסוגיות הגמרא שהתעלמו מדעת ר' עקיבא, ולכן כתב הרמב"ן בחידושו ליבמות: ובעל הלכות כתב כסברא דר"ג ור' יהושע, דגמ' דילן הכי משמע אפילו לר"ע, ובירושלמי עוד סברא אחרת אמר לו ר"ע לא בני וכו'.¹⁵

4. המצרים כלל לא נתערבו

לפי רבנו תם,¹⁶ סנחריב לא בלבל את מצרים (את התוספתא דידיים לא הזכיר) ואת מואב.¹⁷ להמשך קיומם של המצרים כאומה הביא ראיה מהפסוק (מלכ"ב כד, ז): וְלֹא הִסִּיף עוֹד מִצְרַיִם לְצִאת מִצְרַיִם לְקַח מִלֶּךְ בְּבֶל מִנְחַל מִצְרַיִם עַד נְהַר פְּרָת כָּל אֲשֶׁר הָיְתָה לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם.¹⁸ אמנם 'שטף' סנחריב את מצרים במלחמותיו (סדר עולם פרק כג), אך לא הגלה אותם ולא בלבלם.

ד. מדוע הכריע הרמב"ם כר' עקיבא?

כאמור לעיל, הרמב"ם פסק כר' עקיבא, שהמצרים בולבלו בין האומות כמו שאר העמים. כיצד אפוא לדעתו יישב ר' עקיבא את הפסוק ביחזקאל, שבו נאמר מפורש שבעבור ארבעים שנה "אקבץ את מצרים מן העמים אשר נפוצו שמה, וישבו על אדמתם"? נראה שניתן ליישב זאת על פי חידושו של ר"י הזקן, וכדלהלן.

הר"ש בפירושו למשנה (ידיים ד, ד) הרבה להקשות על היתר עמון ומואב בשל הגלייתם על ידי סנחריב, מכל אותם מקומות שבהם אנו חוזרים ונפגשים עם עמון ומואב לאחר ימי סנחריב.¹⁹ בשל כך הוא מחדש (על פי רבו ר"י הזקן) שהאומות הללו חזרו ונתערבו על ידי

13. ובתוספ"כ (עמ' 972) הביא שאף בכ"י ערפורט של התוספתא רצה מנימין להשיא לבנו גיורת מצרית (ראשונה, כירושלמי), אך בכ"י וינה ובבבלי ובראשונים כנוסח הדפוס, שרצה להשיאו בת גיורת מצרית, וכך הוא מכריע בנוסח התוספתא.

14. וכך העלה החזו"א (אה"ע ה, ו): "ואפשר דהדר בו אח"כ כששמע הא דר"י [=דרבי יהושע]."

15. ואולי יש לתקן הנוסח ברמב"ן ע"י הקדמת ו"י החיבור: "ואפילו לר"ע בירושלמי עוד סברא אחרת...". ואם כך לא מהבבלי ראייתו אלא מהירושלמי בלבד.

16. בספר הישר, חידושים ס"י תכא; תוס' סוטה ט, א ד"ה מנימין; תוס' מגילה יב, ב תוד"ה זיל; תוספות ר"י שירליאון ברכות כח, א ד"ה וכו'. על דבריו כתב הרמב"ן בחידושו ליבמות עו, ב: "ולא דאיך כללי".

17. בכך יישב את הקושיות מקיומו של מואב לאחר ימי סנחריב (ראה לעיל הע' 19). תלמידו של ר"ת, ר' אלעזר ממץ (יראים ס"י מב) הזכיר רק את מואב ככאלה שלא התבלבלו.

18. לפי הרד"ק מדובר בפסוק זה על התקופה שלפני נבוכדנצר.

19. מקומות אלה הם, כסדר הבאתם ע"י הר"ש:

א. בבלי מגילה יב, א, שם הציעו חכמי ישראל לאחשורוש ליטול עצה בקשר לושתי, מעמון ומואב, "דיתבי

בדוכתייהו כחמרא דיתבי על דורדייה", בהסתמך על הפסוק בירמיהו מח, יא: "שאנן מואב מנעוריו

ושקט הוא אל שמריו ולא הורק מכלי אל כלי ובגולה לא הלך וגו'".

ב. בבלי סנהדרין צו, ב, שם מציעים עמון ומואב לנבוכדנצר (כמאה שנה לאחר סנחריב) להלחם עם ישראל.

נבוכדנצר,²⁰ והעירוב נקרא על שמו של סנחריב כיון שהוא היה ראשית העירוב. הסמ"ג (ל"ת קטז) מבאר על פי זה, שלאחר חזרתם של המצרים, הם בולבלו שוב על ידי נבוכדנצר, ולכן גם הם מותרים לבוא בקהל בזמן הזה (אמנם על היתר זה כתב בלשון ספק: "וצריך להתיישב בדבר"), ועלה בידינו אם כן יישוב לדברי ר"ע ולפסיקת הרמב"ם.

על תירוץ זה הקשה השואל (מו"ה שמואל האלי) בנודע-ביהודה (מהדו"ת אה"ע סי' מא), הרי דברי יחזקאל, המנבא על חזרת המצרים לאחר ארבעים שנה, נאמרו לאחר גלות נבוכדנצר, וכמאה שנה לאחר גלות סנחריב? הנודע-ביהודה השיב לו, שלדעת ר' עקיבא, המצרים הקדמונים, שכלפיהם נאמר האיסור "בנים אשר יולדו להם דור שלישי יבא להם בקהל ה'", "נתערבו בין האומות ע"י סנחריב, ושוב לא שבו לארצם. נבוכדנצר לא הגלה את המצרים הקדמונים, אלא את המתיישבים החדשים שהביא סנחריב, והם הם שחזרו למצרים לאחר ארבעים שנה. ולכן לדעת ר' עקיבא אין איסור על גרים מצריים בימינו.

בתוספות ר"י שירליאון לברכות כח,א מפורש דלא כנודע-ביהודה, שכן כתב: "וכן מצרים לא גלו עד חורבן נבוכדנצר, כי בימי סנחריב לא גלו אלא חזרו למקומן." אולם הנודע-ביהודה מדקדק כדבריו מתוך דבריהם של הסמ"ג והר"ש. אמנם החזון-איש (אה"ע ה,ו) ערער על כך,²¹ אבל זכה הנוב"י לכיון בתירוץ לדברי הרמב"ן בחידושו ליבמות עו,ב,²² שכתב:

והלא כבר נאמר במצרים "מקץ ארבעים שנה אשיב את שבות מצרים"... אלא שזה הכתוב על גלות מלך בבל כתיב ביחזקאל, וכבר נתבלבלו מגלות סנחריב. ואותן שהגלה נבוכדנצר מתערובת העמים שהיו שם הם, ומ"מ נקראו מצרים על שם העיקר ועל שם הארץ. וכן עמון ומואב מימות סנחריב נתבלבלו, וכן כל העולם כדכתיב "ואסיר גבולות עמים".

חילוק אחד יש בין דברי הרמב"ן לבין דברי הנוב"י, והוא בהסברת התנאים החולקים על ר' עקיבא - בעוד שהנוב"י פירש שלדעתם סנחריב לא בלבל את המצרים, הרמב"ן מציע

- ג. נבואת ירמיהו (מט,ב) על גלות בני עמון, שתתגשם לאחר ימי סנחריב.
- ד. מדרש סדר עולם פרק כג, המספר על סיועם של עמון ומואב לסנחריב בכיבוש שומרון, ושילוחם חזרה לארצם לאחר מפלת סנחריב.
- ה. ירמיהו כז,ג, כשנצטווה ירמיהו לשלוח את המוסרות והמוטות שעשה לו, אל מלכי מואב ועמון.
20. חידוש זה מובא גם בתוס' יבמות עו,ב ד"ה מנימין, בתוס' ר"י שירליאון לברכות כח,א, ונרמז גם במגילה יב,ב תוד"ה זיל לגבי. כדי ליישב את הקושיה מאחשורוש (הקושיה הראשונה בהערה הקודמת) שחי לאחר נבוכדנצר כתבו בתוס' ביבמות שלושה תירוצים: א. 'במילתא בעלמא הוא דאוקמוהו'; ב. מדלת הארץ השאיר במואב, וקראום על שמם; ג. חכמים הסתפקו שמא מואב כבר שבו.
21. לדעתו (בס"ק ב ובס"ק ד), ההסבר לדעת ר"ע הוא שעיקר הבלבול היה בגברים, ורוב הנשים נותרו, ולכן הצאצאים שנולדו מאותן נשים, למרות שאינם מצרים ע"פ דין יוחסין (דקיי"ל באומות אחר הזכר), מ"מ מצד נמוסיהן ושאיכותן הלאומית נחשבים הם מצרים, ועליהם נבאו הנביאים. לאור זה הסביר את מחלוקת התנאים בדומה לרמב"ן עיי"ש, אך הסתפק אם ר"ע חזר בו.
22. דבריו הובאו גם בחידושי הרשב"א והריטב"א על אתר. חידושי הרמב"ן ליבמות נדפסו לראשונה בהמבורג תק (1740); חי' הרשב"א - בקושטא תפ (1680); וחי' הריטב"א בליוורנו תקמו (1787) [ע"פ י"מ תא שמע, כנסת-מחקרים בעמ' 229 ואילך]. הנוב"י, שחי בין השנים תעג-תקנ (1713-1793) יכול היה להשתמש לפחות בחידושי הרמב"ן והרשב"א, ואף הזכיר את חידושי הרשב"א במהדו"ק אה"ע סי' יא וסי' מו, אך בהגהת ר"ד דייטש לנוב"י מהדו"ת סי' נד ציין שלנוב"י לא היו חידושי הרשב"א יבמות. את חידושי הרמב"ן מזכיר הנוב"י במהדו"ת י"ד סי' רז. הערוך-לנר (שחי בין השנים תקנח-תרלא) על יבמות מביא ש"כבר תירצו הראשונים דאשיב שבות מצרים היינו אותן שנתיישבו במצרים".

"דקסברי רבן גמליאל ור' יהושע דהשבת גלות לאומות לבני משפחה משמע" - כלומר, שלמרות שנבוכדנצר הגלה את המתישבים החדשים שהביא סנחריב, נבואת יחזקאל עוסקת בהשבת המצרים הקדמונים, כמו "ושבתתי את שבות עמי ישראל".

לאחר שתירצנו את הקושיא מהפסוקים על שיטת הרמב"ם נראה להוסיף שהכרעתו של הרמב"ם כר"ע נובעת מכך שהמשנה בידיים לא הזכירה את החילוק בין המצרים לשאר אומות, וכבר כתבו שדרכו של הרמב"ם היא לפסוק 'כפשוטה של משנה'.²³

כרמב"ם אף המאירי (יבמות) הכריע כר"ע, והוסיף שאולי מנימין עצמו לא אמר כן רק לרווחא דמילתא, וסיים: 'והרבה טרחו בחידושין ובתוספות בעניינים אלו ללא צורך'.

ה. סיכום

לעניין פסק הלכה עדיין זקוקים אנו ללשונו של הסמ"ג (לאוין קטז), ש"צריך להתישב בדבר". מצד אחד עומדות הדעות שגר מצרי אסור לבוא בקהל בימינו, והן:

1. דעת בעל הלכות גדולות;
2. בעלי התוספות נראה שנטו לבה"ג (וכך הבין החזו"א ס"ק ו בדעת הר"ש); גם ר"ת מחמיר (אך לא מנימוקו של בה"ג);
3. היראים (סי' מב וסי' שט²⁴, אף שלא הזכיר את בה"ג), הרא"ש (יבמות פ"ח סי' ד), הרשב"א, הרמב"ן (לפי הבנת המהרש"ל) ורבנו ירוחם (כג, ד) פסקו במפורש כבה"ג.

מנגד פסק הרמב"ם שגר מצרי מותר אף בימינו, וכמוהו הכריע גם המאירי, ואף מרש"י במס' סוטה נראה דנקט להקל.

הטור (אה"ע סי' ד) והשו"ע (שם, סעיף י) הציגו את שתי הדעות ולא הכריעו. כרמב"ם המתיר את הגר המצרי בימינו הכריע הב"ח, ואילו המהרש"ל בים שלמה הכריע כרא"ש המחמיר, וכן משמע מדבריהם של הגר"א (בביאורו לשו"ע אה"ע ד, יח), והחזון איש (אה"ע ה, ו).

23. ראה יד-מלאכי, כללי הרמב"ם, כלל לג; הרב אביגדור נבנצל, 'בענין שיטת הפסיקה של הרמב"ם', כתלינו ב (שבט תשל"א), עמ' 40-42.

24. שם דן באיסור השיבה למצרים, ושלל את הסברה שהדבר מותר בעקבות בלבול סנחריב, מפני שאין הלכה כר' עקיבא אלא כרבן גמליאל וכרבי יהושע, שמצרים שבו (וכן מפני שהאיסור אינו תלוי כלל בשאלה זו). תורף דבריו הובא במרדכי יבמות רמז עב, ומשם בבית-שמואל (ד, ו).